

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΚΑΙ
ΜΕΣΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΕΠΟ30 ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΠΡΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2014

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΔΑΤΟΣ

2300 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Από τους επιφανείς στους ταπεινούς: κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κατά την πρώτη και μέση βυζαντινή περίοδο (4ος-11ος αι.)

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Διοίκηση και άρχουσα τάξη κατά την Πρώιμη περίοδο.....	5
2. Ο ρόλος της Εκκλησίας.....	6
3. Φορολογία και κατώτερες τάξεις.....	6
4. Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια.....	7
5. Η κατάρρευση και η ανάκαμψη των πόλεων.....	8
6. Οι αλλαγές από τον 9ο αιώνα και μετά.....	9
Συμπεράσματα.....	11
Βιβλιογραφία.....	13

Εισαγωγή

Ο βυζαντινός πολιτισμός υπήρξε (σύμφωνα με τους περισσότερους ιστορικούς) για περίπου έντεκα αιώνες, από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ.¹ (ή τα εγκαίνιά της το 330 μ.Χ.²) μέχρι την πτώση της το 1453, καλύπτοντας χρονικά μια περίοδο από το τέλος της αρχαιότητας μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα. Η επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας απλωνόταν κατά τα μέσα του 6^{ου} αιώνα από την Ασία μέχρι το νότο της Ισπανίας και από τον βορρά της Ιταλίας μέχρι την Αίγυπτο³. Τόσο η μεγάλη ποικιλία λαών και πολιτισμών όσο και η μεγάλη χρονική διάρκεια της αυτοκρατορίας, θέτουν αμέσως τον προβληματισμό κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για έναν ενιαίο κοινωνικό σχηματισμό. Η Κιουσοπούλου θέτει αυτόν τον προβληματισμό σε σχέση με την γεωγραφική έκταση της αυτοκρατορίας⁴. Ο Mango επισημαίνει τις βαθιές μεταβολές που υπέστη κατά την διάρκεια αυτών των έντεκα αιώνων, οι οποίες μας οδηγούν στη διαίρεση της ιστορίας της αυτοκρατορίας σε τρεις μεγάλες περιόδους⁵: η Πρώιμη περίοδος διαρκεί μέχρι τα μέσα του 7^{ου} αιώνα. Το τέλος της σηματοδοτείται από ένα καταστροφικό ρήγμα στη συνέχεια της αυτοκρατορίας — η περσική εισβολή στις αρχές του αιώνα και στη συνέχεια η αραβική εξάπλωση περιόρισαν κατά πολύ την έκταση και τον πληθυσμό της και συνοδεύτηκαν από βαθιές αλλαγές στον τρόπο ζωής. Αλλαγές τόσο σημαντικές που για τον Mango καθιστούν την καταστροφή του 7^{ου} αιώνα το κεντρικό γεγονός της βυζαντινής ιστορίας⁶. Η Μέση περίοδος οριοθετείται συμβατικά μέχρι την κατάκτηση της Μικράς Ασίας από τους Τούρκους τη δεκαετία του 1070 ή μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204. Το διάστημα μέχρι το 1453 αποτελεί την Ύστερη περίοδο⁷.

Θα προσπαθήσουμε να δώσουμε μια πολύ συνοπτική εικόνα των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών κατά την Πρώιμη και Μέση περίοδο, οι οποίες καθορίζονται από το βασικό συνεκτικό στοιχείο της αυτοκρατορίας: την κρατική εξουσία, όπως αυτή διαμορφώνει

1 Cyril Mango, *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δημήτρης Τσουγκαράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 15.

2 Cécile Morrisson, «Προλογικό σημείωμα» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 13-15, σ. 13.

3 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ζ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 280-281.

4 Τόνια Κιουσοπούλου, «Εισαγωγή» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 7-12, σ. 7.

5 Mango, *ό.π.*, σ. 15.

6 Στο ίδιο, σ. 16-17.

7 Στο ίδιο, σ. 15.

το κοινωνικό και οικονομικό πεδίο⁸. Θα δούμε επίσης ποια στοιχεία του τρόπου ζωής έμειναν σταθερά και ποια άλλαξαν ριζικά κατά το ρήγμα του 7^{ου} αιώνα, καθώς αυτό το ρήγμα αποτελεί το τέλος ενός κόσμου — του αστικού πολιτισμού της αρχαιότητας — και την αρχή ενός νέου, μεσαιωνικού κόσμου⁹.

1. Διοίκηση και άρχουσα τάξη κατά την Πρώιμη περίοδο.

Κύριο χαρακτηριστικό της βυζαντινής πολιτείας ήταν η τεράστια δύναμη της κεντρικής κυβέρνησης¹⁰. Ο Feissel χαρακτηρίζει το πρωτοβυζαντινό κράτος ως κατ' ουσία μοναρχικό¹¹. Ο αυτοκράτορας δεν μπορούσε να κυβερνήσει μόνος — χρειάζεται ένα επιτελείο αλλά και ένα κοινωνικό στρώμα για να τον στηρίζει¹². Από τον Κωνσταντίνο και μετά, διαμορφώνεται μια νέα άρχουσα τάξη καθώς η σύγκλητος εξελίσσεται σε μια ξεχωριστή τάξη προορισμένη για τη διοίκηση της αυτοκρατορίας. Οι φορείς της ανώτερης αυτοκρατορικής διοίκησης αποτελούν τμήμα της συγκλητικής τάξης η οποία, καθώς τα αξιώματα δεν είναι κληρονομικά, επιτρέπει την ουσιαστική ανανέωσή της¹³ και είναι στενά συνδεδεμένη με τα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα. Όπως επισημαίνει ο Beck, αυτή η τάξη είναι μακροπρόθεσμα ασυνεχής, καθώς μια αλλαγή στο πρόσωπο του αυτοκράτορα σήμαινε συνήθως την αναρρίχηση «ημετέρων» σε νευραλγικές θέσεις του κρατικού μηχανισμού και την αντίστοιχη απώλεια θέσεων (και των αντίστοιχων εσόδων) από τους ευνοούμενους του προηγούμενου αυτοκράτορα¹⁴.

Η μετάβαση από την ύστερη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην πρώιμη Βυζαντινή Αυτοκρατορία χαρακτηρίζεται από θεσμικές αλλαγές που αναδιαμορφώνουν τη λειτουργία του κράτους αλλά και από άλλες βαθμιαίες αλλαγές μέχρι τη μεγάλη ρήξη του 7^{ου} αιώνα. Η πολιτική και η στρατιωτική εξουσία ήταν γενικά χωρισμένες. Υπήρχαν δύο διοικητικές ιεραρχίες, παράλληλες και αλληλοεξαρτώμενες. Η αποτελεσματικότητα της αυτοκρατορικής διοίκησης ενισχύεται από την ύπαρξη αρκετών φορέων γραφειοκρατίας¹⁵, οι οποίοι σχηματίζουν

8 Κιουσοπούλου, *ό.π.*, σ. 9.

9 Mango, *ό.π.*, σ. 17.

10 Στο ίδιο, σ. 44.

11 Denis Feissel, «Ο αυτοκράτορας και η αυτοκρατορική διοίκηση» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 159-192, σ. 159.

12 Hans-Georg Beck, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σ. 339-340.

13 Feissel, *ό.π.*, σ. 171-172.

14 Beck, *ό.π.*, σ. 340-341.

15 Feissel, *ό.π.*, σ. 174.

μια πολύπλοκη διοικητική δομή με συχνή αλληλοεπικάλυψη αρμοδιοτήτων, μια μέθοδος διακυβέρνησης που βασίζεται στον αμοιβαίο έλεγχο¹⁶.

Αυτή η πολυπλοκότητα δε συνεπάγεται και έναν μεγάλο αριθμό δημοσίων υπαλλήλων — αντίθετα, όπως αναφέρει ο Mango, ο αριθμός τους ήταν πολύ μικρός για τα μεγέθη της αυτοκρατορίας και αυτό το αποδίδει στο γεγονός ότι οι πόλεις αυτοδιοικούνταν μέσω των αστικών βουλευτηρίων, μέλη των οποίων ήταν οι πλουσιότεροι τοπικοί γαιοκτήμονες οι οποίοι σχημάτιζαν μια μορφή επαρχιακής αστικής αριστοκρατίας. Η μεγάλη όμως οικονομική επιβάρυνση αυτών των αξιωμάτων, καθώς και η υποχρεωτική συμμετοχή οδηγούσαν τους υπόχρεους στην προσπάθεια να τα αποφύγουν με κάθε τρόπο. Αυτή η συνεχής πίεση οδήγησε στην ουσιαστική εξαφάνιση των βουλευτηρίων μέχρι τα μέσα του 6^{ου} αιώνα, δημιουργώντας έτσι ένα διοικητικό κενό το οποίο αναπληρώθηκε εν μέρει από τους διοικητές των επαρχιών και εν μέρει από τους επισκόπους¹⁷.

2. Ο ρόλος της Εκκλησίας.

Το βάρος του επισκοπικού θεσμού αυξάνει όλο και περισσότερο καθώς παρακμάζουν η αστική αριστοκρατία και οι δημοτικοί θεσμοί. Βασιζόμενος σε πόρους της Εκκλησίας, ο επίσκοπος με τις υπηρεσίες που προσφέρει στην πόλη, διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στον εκχριστιανισμό του αστικού χώρου¹⁸. Πέρα από τον διοικητικό ρόλο που αναλαμβάνει σταδιακά, η διαχείριση μεγάλων κονδυλίων από την Εκκλησία της επέτρεπε να προσφέρει σημαντικό κοινωνικό έργο, ανακατανέμοντας τον πλούτο από τους πλούσιους στους φτωχούς και αποτελώντας έτσι έναν οργανισμό που ο Mango περιγράφει ως *υπουργείο κοινωνικής πρόνοιας*¹⁹.

3. Φορολογία και κατώτερες τάξεις.

Η φορολογία καθορίζει τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας και οδηγεί σε μια αυξημένη ακαμψία στην κοινωνική διαστρωμάτωση²⁰. Ο σημαντικός ρόλος της πόλης δεν αναιρεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού κατοικεί στην ύπαιθρο και από αυτήν προέρχεται και το μεγαλύτερο μέρος των βασικών αγαθών²¹. Έτσι δεν είναι περίεργο

16 Στο ίδιο, σ. 176.

17 Mango, *ό.π.*, σ. 47-48.

18 Feissel, *ό.π.*, σ. 187.

19 Mango, *ό.π.*, σ. 48-52.

20 Feissel, *ό.π.*, σ. 174

21 Cécile Morrisson, «Εγκατάσταση πληθυσμού, οικονομία και κοινωνία στη βυζαντινή Ανατολή» στο Cécile Morrisson (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 279-306, σ. 287.

που η φορολογία, παρ' ότι θεωρητικά ισοκατανεμημένη, έπληττε περισσότερο τους αγρότες παρά τον αστικό πληθυσμό²². Αυτό, σε συνδυασμό με τη βαριά φορολογία, οδηγούσε σε όλο και πιο καταπιεστικά μέτρα καθώς όλοι προσπαθούσαν να αποφύγουν τα φορολογικά βάρη. Έτσι το κράτος θεσπίζει νόμους με στόχο τη διατήρηση των πολιτών στη θέση τους²³.

Διαμορφώνεται λοιπόν ένα νομικά καθορισμένο σύστημα κοινωνικής κατανομής το οποίο δημιουργεί στεγανές κοινωνικές ομάδες. Η τάξη των συγκλητικών, μαζί με τα μέλη των τοπικών βουλευτηρίων (δεκουριώνες), τους μεσαίους και κατώτερους αξιωματούχους και, μετά τον 4ο αιώνα, τον ανώτερο και ανώτατο κλήρο, αποτελούν μια προνομιούχο κοινωνική τάξη, τους *honestiores*, οι οποίοι απολαμβάνουν ορισμένα νομικά και φορολογικά προνόμια. Αυτή η τάξη διακρίνεται από το πλήθος του αγροτικού και αστικού πληθυσμού, τους *humiliores*²⁴. Πρόκειται για ένα πλατύ πληθυσμιακό στρώμα το οποίο περιλαμβάνει αυτούς που οι Βυζαντινοί χαρακτήριζαν «οι μέσοι» και τους φτωχούς²⁵. Η τάξη των *humiliores* περιλαμβάνει αγρότες, μικροϊδιοκτήτες και ακτήμονες, εμπόρους, επαγγελματίες, τεχνίτες, ελεύθερους εργάτες και δούλους. Ο νομικός περιορισμός της κοινωνικής κινητικότητας δεν καταφέρνει να την εξαλείψει τελείως. Τα κατώτερα αστικά και αγροτικά στρώματα δεν έχουν σχεδόν καμία δυνατότητα να ξεφύγουν από αυτές τις κοινωνικές και οικονομικές δομές, αλλά στα ανώτερα οικονομικά στρώματα δίνονται περισσότερες ευκαιρίες κοινωνικής ανόδου, όπως για παράδειγμα με την είσοδο ευκατάστατων ελεύθερων επαγγελματιών στην κατώτερη επαρχιακή υπαλληλία²⁶. Υπάρχει λοιπόν μια ακαμψία στις κοινωνικές και οικονομικές δομές, η οποία ήταν δυνατόν να ξεπεραστεί με πλάγια μέσα, μια ακαμψία που σύμφωνα με τον Mango μετριάζεται από την υπεκφυγή²⁷.

4. Οικονομικές ανισότητες και φτώχεια.

Αυτή η κοινωνική δομή αντανακλάται και στην οικονομική διαστρωμάτωση της κοινωνίας. Ο Mango επισημαίνει τις κραυγαλέες οικονομικές ανισότητες. Από τη μια πλευρά υπήρχαν οι αξιωματούχοι οι οποίοι είχαν μεγάλα εισοδήματα. Από την άλλη, ανειδίκευτοι εργάτες οι αμοιβές των οποίων ήταν τόσο χαμηλές ώστε, σε συνδυασμό με τις υψηλές τιμές

22 Mango, *ό.π.*, σ. 58-59.

23 Morriison, «Εγκατάσταση πληθυσμού...», *ό.π.*, σ. 292.

24 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *ό.π.*, σ. 304-305.

25 Beck, *ό.π.*, σ. 327.

26 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *ό.π.*, σ. 304-305.

27 Mango, *ό.π.*, σ. 59-60.

των αγαθών, μόλις που κατάφεραν να επιβιώνουν²⁸. Το κύριο χαρακτηριστικό της κατώτερης τάξης ήταν η στα όρια της εξαθλίωσης φτώχεια²⁹. Όσο για τη μέση αστική τάξη, επαγγελματίες και τεχνίτες δεν κέρδιζαν αρκετά χρήματα, ενώ οι έμποροι είχαν μεν την δυνατότητα να αποκτήσουν κάποια περιουσία, όμως η μικρή αγοραστική δύναμη, η αυτάρχεια πολλών περιοχών στα βασικά αγαθά και οι κίνδυνοι των μεγάλων ταξιδιών δεν επέτρεψαν την εμφάνιση του τύπου του εκατομμυριούχου μεγαλοεπιχειρηματία³⁰.

Στον αγροτικό τομέα, οι φορολογικές πιέσεις, τα μέτρα που αύξαναν τη δύναμη των μεγαλοϊδιοκτητών καθώς και η νομοθεσία με στόχο την πρόσδεση των καλλιεργητών στη γη, οδήγησαν στη συγκέντρωση γης στα χέρια λίγων ιδιοκτητών και στην αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας³¹ και στη δημιουργία μιας κατηγορίας κληρονομικών αγροτών οι οποίοι φτάνουν με τη νομοθεσία του Ιουστινιανού να μη διαφέρουν πολύ σε νομικό επίπεδο από τους δούλους³². Ωστόσο, οι συνθήκες ζωής του αγροτικού πληθυσμού δεν πρέπει να ήταν γενικά στο επίπεδο της αθλιότητας, όπως μαρτυρούν αρχαιολογικά ευρήματα. Η Morrisson καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι συνθήκες ζωής των αγροτών σχετίζονται περισσότερο με την οικονομική τους δραστηριότητα παρά με το νομικό τους καθεστώς³³.

5. Η κατάρρευση και η ανάκαμψη των πόλεων.

Το πρώτο βυζαντινό κράτος καταρρέει κατά τον Mango τον 7^ο αιώνα. Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η κατάρρευση των πόλεων και της αστικής ζωής. Οι πόλεις σχεδόν εξαφανίζονται και αρχίζουν να ανακάμπτουν μόνο μετά τις αρχές του 9^{ου} αιώνα³⁴. Καθοριστικοί παράγοντες σε αυτήν την διαδικασία φαίνεται πως ήταν ο συνδυασμός μιας σειράς φυσικών καταστροφών με την επιδημία βουβωνικής πανώλης τον 6^ο αιώνα. Οι σεισμοί, η επιδημία της πανώλης και μια έξαρση βίας, έφεραν τις πόλεις σε μια κατάσταση αδυναμίας. Έτσι, σε όλη την Μεσόγειο, οι πόλεις με την μορφή που είχαν στην αρχαιότητα εξαφανίζονται. Η έλλειψη πηγών για τον 7^ο αιώνα δεν μας επιτρέπει να γνωρίζουμε τις λεπτομέρειες³⁵. Γεγονός είναι όμως πως τον 9^ο αιώνα συναντάμε ένα κράτος και μια κοινωνία διαφορετικά οργανωμένα.

28 Στο ίδιο, σ. 53.

29 Beck, *ό.π.*, σ. 348.

30 Mango, *ό.π.*, σ. 55-56.

31 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, *ό.π.*, σ. 297.

32 Στο ίδιο, σ. 303.

33 Morrisson, «Εγκατάσταση πληθυσμού...», *ό.π.*, σ. 291-292.

34 Mango, *ό.π.*, σ. 101.

35 Στο ίδιο, σ. 84-87.

Η αστική ζωή αρχίζει πάλι να αναπτύσσεται, όμως οι πόλεις είναι διαφορετικές. Απουσιάζει ο μνημειακός χαρακτήρας των πόλεων της αρχαιότητας, καθώς σπίτια και καταστήματα είναι κακοχτισμένα και στριμωγμένα χωρίς πολεοδομικό σχέδιο³⁶. Η δημόσια αστική ζωή των πόλεων της Πρώιμης περιόδου με την αγορά, τα δημόσια λουτρά, τα θέατρα και τους δημόσιους ρήτορες³⁷, έχει μετατραπεί τον 9^ο αιώνα σε μια ζωή με έντονα ιδιωτικό χαρακτήρα. Δεν υπήρχαν πλέον θέατρα και άλλα δημόσια μέρη συγκέντρωσης· ο μοναδικός ουσιαστικά τόπος δημόσιων συγκεντρώσεων ήταν η εκκλησία³⁸.

6. Οι αλλαγές από τον 9^ο αιώνα και μετά.

Ο μηχανισμός της αυτοκρατορικής διοίκησης έχει αλλάξει. Οι μεγάλες υπηρεσίες και οι μεγάλες στρατιωτικές διοικήσεις δεν υπάρχουν πια. Ένας μεγάλος αριθμός αξιωματούχων που είναι υπόλογοι απευθείας στον αυτοκράτορα έχει αντικαταστήσει την ιεραρχική δομή της Πρώιμης περιόδου. Οι παλιές επαρχιακές διοικήσεις έχουν αντικατασταθεί από τα «θέματα», κάθε ένα από τα οποία διοικείται από έναν στρατηγό ο οποίος είχε στρατιωτικές και πολιτικές αρμοδιότητες. Μια αλλαγή που είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη στρατιωτικοποίηση της αυτοκρατορίας, σε αντίθεση με την εκλεπτυσμένη κοινωνία της προηγούμενης περιόδου³⁹.

Η αριστοκρατία φαίνεται πως έχει ανανεωθεί σημαντικά, καθώς τα γεγονότα του 7^{ου} και 8^{ου} αιώνα εξαφάνισαν τις ηγετικές οικογένειες της πρώιμης περιόδου και οι επιφανείς άντρες που συναντάμε μετά τον 8^ο αιώνα φαίνεται να είναι νεοφερμένοι⁴⁰. Η ιστορία της αριστοκρατίας έχει όμως κατά τον Cheynet δύο φάσεις: τον 8^ο και 9^ο αιώνα υπήρξε μια έντονη ανανέωση λόγω των πολέμων που ευνοούσαν την ανάδειξη ανθρώπων οι οποίοι αποκτούσαν ισχύ με τη δύναμη του σπαθιού τους. Ακολούθησε μια περίοδος κατά την οποία τα υψηλά λειτουργήματα και αξιώματα και τα εισοδήματα που τα συνόδευαν, στα οποία οφειλόταν τελικά η κοινωνική διαφοροποίηση, απονέμονταν από τους αυτοκράτορες στους απογόνους των οικογενειών που τους υπηρετούσαν καλά, με στόχο την εξασφάλιση της στήριξης ισχυρών πελατειακών δικτύων. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν η διατήρηση

36 Στο ίδιο, σ. 101.

37 Στο ίδιο, σ. 78-80.

38 Στο ίδιο, σ. 102.

39 Στο ίδιο, σ. 60-61.

40 Στο ίδιο, σ. 65.

υψηλών αξιωμάτων στους κόλπους της ίδιας οικογένειας για μεγάλα χρονικά διαστήματα, παρόλη την απουσία νομικού καθεστώτος που να καθορίζει κληρονομικά προνόμια⁴¹.

Την ίδια εποχή κάνει την εμφάνισή της και μια νέα τάξη που θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε «αστική τάξη»: μέλη των «ευγενών» συντεχνιών όπως συμβολαιογράφοι ή κατασκευαστές ειδών πολυτελείας, γνωρίζουν μια κοινωνική άνοδο καθώς το εμπόριο και η οικονομία αναπτύσσονται. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την Κωνσταντινούπολη, όπου η ρωμαϊκή παράδοση της διαμονής της αριστοκρατίας στην πόλη διατηρήθηκε, δημιουργώντας έτσι μια συγκέντρωση κατοίκων με υψηλή αγοραστική δύναμη οι οποίοι συνέβαλλαν στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου⁴². Βιοτέχνες και μισθωτοί υπάλληλοι μπορούσαν να ζήσουν αξιοπρεπώς ή ακόμα και με σχετική άνεση, όμως δεν μπορούσαν να ανέλθουν στην κοινωνική ιεραρχία, καθώς η κοινωνική κινητικότητα παρέμενε πολύ περιορισμένη⁴³.

Στην ύπαιθρο, η αρχή της Μέσης περιόδου χαρακτηρίζεται από μια γενική κατάπτωση της μεγάλης γαιοκτησίας. Η επικρατούσα άποψη είναι ότι στην αγροτική κοινωνία της εποχής κυριαρχούσαν οι ελεύθερες κοινότητες μικρών και μεσαίων ιδιοκτητών⁴⁴. Όμως κατά τον 10^ο αιώνα παρατηρείται μια αύξηση της μεγάλης ιδιοκτησίας, καθώς μικρά κτήματα αρχίζουν να συγκεντρώνονται στα χέρια των «δυνατών», ανθρώπων δηλαδή που επιβάλλονται με τα αξιώματα και τον πλούτο τους, είτε με απειλές είτε με υποσχέσεις προστασίας. Εδραιώνεται έτσι μια αριστοκρατία της γης, η οποία αποκτά τίτλους και αξιώματα και δικαιοματικά απαιτεί τις στρατιωτικές διοικήσεις. Οι αυτοκράτορες προσπάθησαν να περιορίσουν τους δυνατούς για στρατιωτικούς και οικονομικούς λόγους με νομοθετήματα, χωρίς επιτυχία.

Πελατειακές σχέσεις προστασίας και δεσμοί εξάρτησης ανάμεσα σε ανώτερους και κατώτερους ευγενείς, διαμορφώνουν έτσι ένα άτυπο σύστημα που είχε πολλές ομοιότητες με τον φεουδαλισμό, χωρίς όμως να υπάρχει μια ολοκληρωμένη δομή φεουδαλικών σχέσεων. Ένα σύστημα του οποίου αιτία και αποτέλεσμα συγχρόνως ήταν κατά τον Mango η διάσπαση της κεντρικής εξουσίας⁴⁵.

41 Jean-Claude Cheynet, «Οι ιθύνουσες τάξεις της αυτοκρατορίας» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 285-315, σ. 285-288.

42 Michel Kaplan, «Η Κωνσταντινούπολη και η αστική οικονομία» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 371-419, σ. 410-411.

43 Στο ίδιο, σ. 413-415.

44 Mango, *ό.π.*, σ. 61.

45 Στο ίδιο, σ. 67-70.

Αυτές οι αλλαγές δεν επηρέασαν πολύ την κατάσταση των αγροτών. Το χωριό αποτέλεσε την κύρια δημοσιονομική μονάδα για την είσπραξη των φόρων μετά την κατάρρευση των πόλεων⁴⁶ και παρόλη τη σχετική ελάφρυνση των αγροτών λόγω της μείωσης του πληθυσμού των πόλεων, η φορολογική επιβάρυνση παραμένει υψηλή για τους αγρότες λόγω των υψηλών δαπανών της αυτοκρατορίας⁴⁷. Κατά τον 10^ο αιώνα, η επέκταση της μεγάλης ιδιοκτησίας σε βάρος των κοινοτήτων οδήγησε στην ανάπτυξη ανισοτήτων στην κοινωνία του χωριού⁴⁸.

Η Εκκλησία τέλος, επηρεάστηκε αρνητικά από την κατάρρευση των πόλεων, τόσο οικονομικά όσο και σε θέματα κύρους. Η μείωση των εσόδων από δωρεές άφησε τις επισκοπές με μόνη πηγή εσόδων την κτηματική τους περιουσία (για την οποία έπρεπε να πληρώνουν φόρους) και κάποιες εισφορές από μοναστήρια και τελετές, βάζοντας έτσι τους επισκόπους σχεδόν στη θέση των ιδιωτών γαιοκτημόνων και ακυρώνοντας τον ρόλο τους στην κοινωνική πρόνοια⁴⁹.

Συμπεράσματα

Η βυζαντινή κοινωνία της πρώιμης και μέσης περιόδου χαρακτηρίζεται από την τεράστια δύναμη της κεντρικής κυβέρνησης. Η κοινωνική διαφοροποίηση σχετίζεται κυρίως με τα διοικητικά και στρατιωτικά αξιώματα, τα οποία συνοδεύονταν από μεγάλα εισοδήματα. Αριστοκρατία με την έννοια της μεσαιωνικής Δύσης δεν υπήρξε στο Βυζάντιο, καθώς ποτέ δεν υπήρξε νομικά θεσπισμένη κληρονομική μεταβίβαση αξιωμάτων. Η άρχουσα τάξη ήταν έτσι μια τάξη μακροπρόθεσμα ασυνεχής, παρόλη την πολύ περιορισμένη κοινωνική κινητικότητα η οποία ήταν αποτέλεσμα νομικών περιορισμών με στόχο τη διατήρηση των φορολογικών εσόδων.

Φεουδαρχία με την τυπική έννοια που συναντάμε στη Δύση δεν υπήρξε, όμως οι πελατειακές σχέσεις και η συγκέντρωση μεγάλης κτηματικής ιδιοκτησίας στα χέρια λίγων ιδιοκτητών οδήγησε σε μια άτυπη μορφή της κατά τη μέση περίοδο.

Οικονομικά, βασικό χαρακτηριστικό το οποίο διαμόρφωσε σε σημαντικό βαθμό και τις κοινωνικές συνθήκες, ήταν η φορολογία. Βασική πηγή πλούτου ήταν η έγγειος ιδιοκτη-

46 Jacques Lefort, «Αγροτική οικονομία και αγροτική κοινωνία» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 339-369, σ. 358.

47 Jean-Claude Cheynet, «Η αυτοκρατορική διοίκηση» στο Jean-Claude Cheynet (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β', μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 225-254, σ. 232.

48 Lefort, *ό.π.*, σ. 360.

49 Mango, *ό.π.*, σ. 64.

σία, έτσι η φορολογία επιβάρυνε κυρίως τους αγρότες και γενικά τις κατώτερες τάξεις, με αποτέλεσμα την ύπαρξη μεγάλων οικονομικών ανισοτήτων.

Βιβλιογραφία

- Beck Hans-Georg, *Η Βυζαντινή Χιλιετία*, μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000.
- Cheynet Jean-Claude, «Οι ιθύνουσες τάξεις της αυτοκρατορίας» στο Cheynet Jean-Claude (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 285-315.
- Cheynet Jean-Claude, «Η αυτοκρατορική διοίκηση» στο Cheynet Jean-Claude (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 225-254.
- Feissel Denis, «Ο αυτοκράτορας και η αυτοκρατορική διοίκηση» στο Morrison Cécile (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 159-192.
- Kaplan Michel, «Η Κωνσταντινούπολη και η αστική οικονομία» στο Cheynet Jean-Claude (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 371-419.
- Lefort Jacques, «Αγροτική οικονομία και αγροτική κοινωνία» στο Cheynet Jean-Claude (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Β΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011, 339-369.
- Mango Cyril, *Βυζάντιο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δημήτρης Τσουγκαράκης, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002.
- Morrison Cécile, «Εγκατάσταση πληθυσμού, οικονομία και κοινωνία στη βυζαντινή Ανατολή» στο Morrison Cécile (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 279-306.
- Morrison Cécile, «Προλογικό σημείωμα» στο Morrison Cécile (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 13-15.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Ζ΄, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.
- Κιουσοπούλου Τόνια, «Εισαγωγή» στο Morrison Cécile (επιμ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος*, τόμος Α΄, μτφρ. Αναστασία Καραστάθη, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 7-12.

- **You are free:**

- to copy, distribute, display, and perform the work
 - **Under the following conditions:**

- **Attribution.** You must give the original author credit.

- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

- **Your fair use and other rights are in no way affected by the above.**